

دانشیار دکتر نایلا عسکر

ایمیل:

gavacantuli@liv.com

وابستگی

موسسه فولکلور آکادمی علوم آذربایجان
ANAS

ژانرهای شعر کارکردی در آثار عاشیق نصیب

خلاصه:

هنر عاشیقی در طول قرن ها تجربه پالایش یافته و به عرصه ای خلاقانه با سبک اجرا، فرم و قواعد خاص خود بر اساس سنت تبدیل شده است. عاشیق ها علاوه بر موسیقی، اشعاری در قالب های مختلف شعر عامیانه نیز خلق کردند. این تنوع با توجه به محیط نیز تغییر کرده است، ژانرهایی که در برخی محیط ها کار می کنند در محیط های دیگر چندان قابل اجرا نیستند. در همه دوره ها و محیط ها بیش از این قافیه ها، دوبیتی ها، گرایلی و تجنیس ها به کار رفته است.

یکی از این عاشقان خلاق، عاشیق نصیب، نماینده استاد محیط عاشقان آق بابا-چیلدیر بود. او در اواخر قرن نوزدهم - اوایل قرن بیستم زندگی و خلق کرد. در آثار عاشیق نصیب هفت ژانر مختلف از جمله داستان های عاشقانه وجود دارد. به نظر ما دو دلیل مهم برای این امر وجود دارد: اول اینکه بیشتر میراث شعری عاشیق به دلیل جمع آوری نشدن به موقع از بین رفته است. ثانیاً، محیط عشیق آغ بابا-چیلدیر از نظر ژانر با سایر محیط های عاشیقی متفاوت است، زیرا از نظر بیان و سنت های اجرا به مکتب عاشیقی آناتولی نزدیک تر است. با این حال، تمام ژانرهای اصلی شعر عاشقانه در محیط عاشقانه آق بابا-چیلدیر وجود دارد. ژانرهایی مانند بایاتی، کوشمه، گرایلی، تجنیس، مخمس، دیوانی، داستان و نقالی در اینجا بسیار مورد استفاده قرار می گرفت، اما برخی از انواع شعر پیچیده تر مانند تجنیس مستزاد، جیقلی و قوشایاپرپاق تجنیس، دوداق دیمز، خیلی موثر نبودند

کلمات کلیدی: محیط عشق آق بابا-چیلدیر، عاشق نصیب، شعر

استناد (آپا):

عسکرو ن. ژانرهای شعر کارکردی در آثار عاشیق نصیب. ارومیه: فصلنامه تخصصی "مطالعات تاریخ آذربایجان و ترک" - جلد ۰۱، شماره ۰۴، تابستان ۱۴۰۳. ۸۶۹۰-۳۰۴۱ شاپا

Functional Poetry Genres in the Work of Ashug Nasib

Assoc. Prof. Naila Askar

Email:

gavacantuli@liv.com

Affiliation:

ANAS, Institute of Folklore

Abstract:

Ashug art has become a rule and traditions based form creative space by continuing past centuries experience and having unique singing style. Along with the music Ashugs have created various forms of folk poetry syllable poems. This al-variegation also changed due to the environment, genres which were efficient in some environment has not been efficient in other environment. Garayli, goshma and tajnis was efficient in all time and environment.

One of the creative ashugs in Aghbaba-Childir ashug environment was ashug Nasib. He has lived at the end of XIX - beginning of XX century. Including the legends seven genres were observed in Ashug Nasib's creativity. In our opinion, there are two main reasons: first, poetic heritage of ashug was not gathered in a timely manner, therefore most of them disappeared. Secondly, Aghbaba-Childir ashug environment differs from other ashug environment for being closer to Anatolia ashug school in terms of performance tradition. However, all the major genres of poetry are available in Aghbaba-Childir ashug environment. Genres such as bayati, goshma, garayli, tajnis, mukhammas, divani, masterpiece of literature (ustadname), epos, legend have been used widely, simply, types of poetry such as mustazad, jighali and qosayarpaq tajnis, dodaqdeymez, dildonmez have not been so efficient.

Key words: Aghbaba-Childir ashug environment, Ashug Nasib, poetry, genre, efficient

CITATION (APA):

Askar, N. Functional Poetry Genres in the Work of Ashug Nasib .Urmia: "Studies on Azerbaijan and Turk's history" Specialized Journal, year 01, number 04, Summer 2024, ISSN: 3041-8690.

Aşıq Nəşibin yaradıcılığında işlək şeir janrları

Dos. Dr. Nailə Əskər

E-poçt:

qavacantuli@liv.com

Mənsubiyyət:

AMEA Folklor İnstitutu

Xülasə:

Aşıq sənəti əsrlərlə davam edən təcrübələrdən keçərək cilalanmış, özünəməxsus ifa tərzli, ənənələrə söykənən forması və qayda-qanunları olan bir yaradıcılıq sahəsi halına gəlmişdir. Aşıqlar musiqi ilə yanaşı heca vəznində xalq şeirinin müxtəlif formalarında şeirlər də yaratmışlar. Bu al-əlvanlıq aşıq mühitlərinə görə də dəyişmiş, bəzi mühitlərdə işlək olan janrlar başqa mühitdə o qədər də işlək olmamışdır. Bütün dövrlərdə və mühitlərdə bu şeirlərdən daha çox gəraylı, qoşma və təcnis işlək olmuşdur.

Bu yaradıcı aşıqlardan biri də Ağbaba-Çıldır aşıq mühitinin usta təmsilçisi Aşıq Nəşib olmuşdur. O, XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində yaşayıb yaratmışdır. Aşıq Nəşibin yaradıcılığında aşıq rəvayətləri də daxil olmaqla vur-tut yeddi janr müşahidə edilir. Bizcə, bunun iki mühüm səbəbi var: əvvəla, aşığın poetik irsi vaxtında toplanmadığı üçün böyük əksəriyyəti itib-batmışdır. İkincisi, Ağbaba-Çıldır aşıq mühiti söz qoşma və ifaçılıq ənənələri baxımından Anadolu aşıq məktəbinə daha yaxın olduğu üçün janr əlvanlığı sahəsində başqa aşıq mühitlərindən fərqlənir. Lakin Ağbaba-Çıldır aşıq mühitində aşıq şeirinin bütün əsas janrları mövcuddur. Burada bayatı, qoşma, gəraylı, təcnis, müxəmməs, divani, ustadnamə, dastan, rəvayət kimi janrlardan geniş şəkildə istifadə edilmiş, sadəcə olaraq, müstəzad, cığalı və qoşayarpaq təcnis, dodaqdəyməz, dildönməz kimi daha mürəkkəb bəzi şeir növləri çox da işlək olmamışdır.

Açar sözlər: Ağbaba-Çıldır aşıq mühiti, Aşıq Nəşib, şeir, janr, işlək

CITATION (APA):

Əskər, N. Aşıq Nəşibin yaradıcılığında işlək şeir janrları. Urmiya: "Azərbaycan və Türk tarixi araşdırmalar" İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 01, nömrə 04, Yay 2024, ISSN: 3041-8690.

Âşık Nasib'in Sanatında İşlevsel Şiir Türleri

Doç. Dr. Naile Asker

E-posta:

gavacantuli@liv.com

Üyelik:

AMİA Folklor Enstitüsü

Özet:

Âşık sanatı, asırların tecrübesiyle rafine edilmiş, geleneklere dayalı, kendine özgü icra tarzı, biçimi ve kurallarıyla yaratıcı bir alan haline gelmiştir. Âşıklar, müziğin yanı sıra halk şiirinin çeşitli türlerinde şiirler de yarattılar. Bu çeşitlilik muhitin çevresine göre de değişmiştir, bazı ortamlarda işe yarayan türler diğer ortamlarda pek işe yaramamıştır. Her dönem ve ortamda bu şiirlerden, daha çok geraylı, koşma ve tecnis işlek olmuştur.

Bu yaratıcı âşıklardan biri de Ağbaba-Çıldır Âşık muhitinin usta temsilcisi Âşık Nasib'ti. 19. yüzyılın sonlarında - 20. yüzyılın başlarında yaşadı ve yarattı. Âşık Nasib'in eserlerinde âşık hikâyeleri de dahil olmak üzere yedi tür gözlenmektedir. Bunun bizce iki önemli nedeni vardır: Birincisi, Âşığın şiir mirasının büyük bir kısmı zamanında toplanamadığı için kaybolmuştur. İkinci olarak Ağbaba-Çıldır âşık ortamı, söyleyiş ve icra gelenekleri açısından Anadolu âşık ekolüne daha yakın olduğundan tür açısından diğer âşık ortamlarından farklılık göstermektedir. Ancak âşık şiirinin tüm ana türleri Ağbaba-Çıldır âşık muhitinde mevcuttur. Bayatı, koşma, garaylı, tecnis, muhammes, divani, ustadnâme, destan ve rivayet gibi türler burada yaygın olarak kullanılmış, ancak mustazad, cigalı ve koşayaparpak tecnis, dudakdeğmez ve dildönmez gibi daha karmaşık şiir türleri, pek etkili olmamıştır.

Anahtar kelimeler: Ağbaba-Çıldır âşık muhiti, Âşk Nasib, şiir, tür, eser

CITATION (APA):

Asker, N. Âşık Nasib'in Sanatında İşlevsel Şiir Türleri. Urmiye: Üç Aylık "Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar" Uzmanlık Dergi, yıl 01, sayı 04, Yaz 2024, ISSN: 3041-8690.

Aşıqlıq ənənəsi türk mədəniyyət tarixində əhəmiyyətli yer tutur. Aşıqlıq əsrlərlə davam edən təcrübələrdən keçərək cilalanmış, özünəməxsus ifa tərzı, ənənələrə söykənən forması və qayda-qanunları olan bir yaradıcılıq sahəsi halına gəlmişdir. Aşıqlar musiqi ilə yanaşı heca vəznində xalq peridinin müxtəlif formalarında şeirlər də yaratmışlar. Bu al-əlvanlıq aşiq mühitlərinə görə də dəyişmiş, bəzi mühitlərdə işlək olan janrlar başqa mühitdə o qədər də işlək olmamışdır. Bütün dövrlərdə və mühitlərdə bu şeirlərdən daha çox gəraylı, qoşma və təcnis işlək olmuşdur. Bu yaradıcı aşıqlardan biri də Ağbaba-Çıldır aşiq mühitinin usta təmsilçisi Aşiq Nəsim olmuşdur. O, XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində yaşayıb yaratmışdır. Konkret olaraq Aşiq Nəsimin yaradıcılığında aşiq rəvayətləri də daxil olmaqla vur-tut yeddi janr müşahidə edilir. Bizcə, bunun iki mühüm səbəbi var: əvvəla, aşığın poetik irsi vaxtında toplanmadığı üçün böyük əksəriyyəti itib-batmış, onun "Baharla Nəsim" adlı dastanı bizə gəlib çatmamışdır. İkincisi, Ağbaba-Çıldır aşiq mühiti söz qoşma və ifaçılıq ənənələri baxımından Anadolu aşiq məktəbinə daha yaxın olduğu üçün janr əlvanlığı sahəsində, məsələn, Göyçə aşiq mühitindən fərqlənir. Lakin Ağbaba-Çıldır aşiq mühitində aşiq şeirinin bütün əsas janrları mövcuddur. Burada bayatı, qoşma, gəraylı, təcnis, müxəmməs, divani, ustadnamə, dastan, rəvayət kimi janrlardan geniş şəkildə istifadə edilmiş, sadəcə olaraq, müstəzad, cığalı və qoşayarpaq təcnis, dodaqdəyməz, dildönməz kimi daha mürəkkəb bəzi şeir növləri çox da işlək olmamışdır. Hazırda əlimizdə Aşiq Nəsimin 6 bayatısı var. Məlumdur ki, bayatı xalq şeirinin ən yığcam janrıdır. 4 misralı, 7 hecalı bayatının qafiyə sistemi aaba ardıcılığı üzrə qurulur. "Bayatı" sözünün mənşəyi ilə bağlı mülahizələri ümumiləşdirən prof. M.Həkimov bu qənaətə gəlmişdir ki, bu söz:

1) Yer adı; 2) Qəbilə ad-titulu; 3) Ərəbcə "bayat" (köhnə); 4) Azərbaycanca köhnə, qalmış ərzaq mənasında "boyat" (köhnəlmiş, qalmış xörək, çörək, su); 5) Allahın adlarından biri olan "bayat"; 6) Körpənin böyüməsi, inkişafı ilə əlaqədar anaların söylədiyi layla, oxşama, nəvaziş bildirən "boy at" sözləri ilə bağlıdır (6, 12).

Bayat sözünə Mahmud Kaşğarının "Divanü lüğət-it-türk" kitabında da rast gəlirik. Burada 22 oğuz boyu və onların damğaları haqqında məlumat verilirəkən bayat boyunun da adı çəkilir (7, 128). "Kitabi-Dədə Qorqud"da Qorqud Atanın bayat boyundan olması məşhur faktdır.

Aşiq Nəsimin bayatıları arasında "əzizim" / "əziziyəm", yaxud "mən aşiq" xitabları ilə başlayan bayatılar yoxdur. Bunlardan ikisi şura hökumətinin zülmü ilə, ikisi Baharın eşqi ilə, biri Ağbabanın təbiəti ilə, biri isə öz taleyi ilə əlaqədar söylənmişdir. Aşığın iki bayatısı cinas qafiyə ilə, qalanları adi qafiyə ilə qoşulmuşdur:

Yarı gül,
Ay ağyarın yarı, gül,
Bəyənmədin Nəsibi,
İndi xarla yarı, gül.

Yaradı,
Sinə-başım yaradı,
Bahar düşər yadıma,
Çəkildə yar adı (1, 14).

Göründüyü kimi, burada "yarı, gül" və "yaradı" sözləri müxtəlif mənalarda cinas kimi işlədilmişdir. Bunları "bayatı-cinas" adlandırmaq olar.

Digər bayatılar da forma və məzmunca çox bitkin və orijinaldır. Məsələn:

Xərin artdı samanı,
Gəldi şura zamanı.
Tanrı, bir sənə gəlir
Müsəlmanın gümanı.

Dərd məni oydu, deşdi,
Qəmin birisi beşdi.
Yarımadım dünyada,
Mənimki belə düşdü (1, 14).

"Xalq şerinin ən geniş yayılan şəkillərindən biri qoşmadır. Qədim şeir şəkillərindən biri olan qoşma, eyni zamanda Azərbaycan yazılı poeziyasında da özünə möhkəm yer tutmuşdur. Hələ M.P.Vaqifdən əvvəllər də klassik Azərbaycan şairləri öz qələmlərini qoşma formasında sınımış və bədii cəhətdən samballı əsərlər yaratmışdır" (12, 180).

Prof. V.Vəliyevin qeyd etdiyi kimi, "Azərbaycan aşiq yaradıcılığı tarixində qoşma janrında şeir yaratmayan şair-aşığa təsadüf etmirik. Eyni zamanda, xalq poeziyası ilə üzvi surətdə bağlanan, doğma ana dilində yazıb-yaradan görkəmli Azərbaycan şairlərinin əksəriyyəti xalq şeiri janrlarında, o cümlədən də qoşma və gəraylı şəklində əsər yazmışlar" (13, 79).

Qoşma 3-5-7 bənddən, hər misrası isə 11 hecadan ibarət olur. Burada qafiyələrin düzümü belədir: abcb, dddb, eeeb və i.a. Aşıqlar qoşmaların möhürbənd və ya tapşırma adlanan son bəndində öz təxəllüslərini də göstərirlər (2, 167).

Bu janrın mənşəyi haqqında ədəbiyyatşünaslıq elmində konkret fikir yoxdur. Adından da göründüyü kimi, "qoşma" düzüb-qoşmaq, söz qoşmaq kimi xalis türk mənşəli bir termdir. Qədim türk yazılı abidələrində, cümlədən Mahmud Kaşğarının "Divanü lüğat-it-türk" əsərində (7, 377) və Yusif Balasağunlunun "Qutadğu bilig" poemasında (5, 36) işlənən "koşuğ" sözü ilə "qoşma" arasında semantik baxımdan yaxınlıq vardır, ancaq "koşuğ" sözü doğrudan-dogruya qoşmanı deyil, ümumən şeiri, qəsidəni ifadə edir.

Aşığın qoşmaları əsasən 3-5, nadir hallarda isə 7 bənddən ibarətdir. Qurbani, Xəstə Qasım, Abbas Tufarqanlı, Ələsgər kimi aşıqların yaradıcılığında da bəndlərin sayı müxtəlifdir, yəni deyiləcək fikrin tutumu ilə bağlı olaraq artıb-azalır.

Aşıq Nəsimin qoşmalarının sayı 120-yə yaxındır. Bu qoşmalarda doğma təbiətin tərənnümü, gözəllərin tərif, xalqın dərdləri, vətənin parçalanması, yerli əhaliyə qarşı haqsızlıqlar, erməni zülmü əsas yer tutur. Bunların bir qismi aşığın bioqrafiyası, taleyi, nakam eşqi, korluğu ilə bağlıdır. Onun "Aşıq Nəsim" adlı qoşması bu baxımdan çox səciyyəvidir:

Ellər dolandırdın elədən-belə,
İndi qocalıbsan, gəl, Aşıq Nəsim.
O qədər haqsızlıq tutub dünyanı,
Tökülər gözündən sel, Aşıq Nəsim.

...Diş tökülüb gedib, gözlər çuxurda,
Yeməyə nə var ki kaxır-kuxurda.
Nə oldu qazancın, söylə, axırda,
Qəmini elinlə böl, Aşıq Nəsim.

Niyə unudubsan türkün yolunu,
Kim yoldan çıxardı tanrı qulunu?
Bəsdir, azmı çəkdin sənə olanı,
Barı üzüsulu öl, Aşıq Nəsim (1, 28).

Aşığın qoşmaları lirik və axıcı olduğu qədər də məzmunlu, "yüklüdür":

Qərq olmuşuq, qəm içində üzürük,
İçimizdə öl-ölə dözüürük,
Cır-cındıra bürünmüşük, gəzirik,
İpəyim yox, tirməm yoxdu, şalım yox (1, 31).

Dörd fəsildə həmişə qış yaşayan aşiq:

Fəslim birdi: yazım, yayım, güzüm yox,

Ömrü boyu qarlı qışa düşərəm (1, 29) -

deyərək "müxənnət fələyə", "qara bəxtə", "kor taleyə" nifrin yağdırır.

Sovet hökuməti ilə ulduzu bərişmayan Nəsin qoşmalarının bir qismi şura quruluşunun şəxsində dövrədən, zamandan şikayət motivləri ilə doludur. Aşağıdakı qoşma bu baxımdan çox səciyyəvidir:

Darım, darılma, a yaxşı kişi,

Bu gələn bəd zaman, bəd ildi belə,

Çirkaba bulanmış, kirə bulanmış,

Mərdləri aparan bir seldi belə.

...Nəsin yaxşı bilir, nə gəlir başa,

Yolumuz pis yerdə dirəndi daşa.

Var-yox əldən getdi, həsrətlik aşı,

Şura kök qazıyan bir beldi belə (1, 94-95).

Nəsin qoşmaları arasında yalnız bir müstəzad var. Bu, Aşiq Ələsgərlə deyişmə zamanı söylənmişdir. Həmin qoşmadan bir bənd nümunə:

Sədamı eşidən yeddi ağacdən

Xof edər qayıdar, buraya gəlməz,

Meydanıma gələn keçər cəngimə,

Nə eyni açılmaz, nə üzü gülməz,

Gözlərin silməz (1, 114).

Aşığın yaradıcılığında gəraylı janrı da mühüm yer tutur. Prof. V.Vəliyevin yazdığı kimi, "Azərbaycan xalq şeirində qoşma ilə yanaşı ən çox işlənən şeir şəkli gərayılıdır. Bəzən buna səkkizlik də deyilir. Qoşma ilə gərayılı arasında o qədər də ciddi fərq yoxdur. Onları fərqləndirən şəkli xüsusiyyət qoşmanın on bir, gərayılının isə səkkiz hecalı olmasıdır. Gərayılı şeir şeklinədən istifadə etməyən şair-aşiq demək olar ki, yoxdur. Aşıqlar, el şairləri bütün mövzularda oynaq saz havalarına müraciət edərkən, gərayılıdan istifadə etmişlər" (13, 86). Prof. M. Həkimov da bu fikrə şərik çıxaraq göstərmişdir ki, "gərayılı həm yazılı, həm də aşiq ədəbiyyatında ən oynaq, ən məhsuldar və ən zəngin lirik şeir şəkillərindəndir" (6, 105).

Nəsibin gəraylıları da mövzudan asılı olaraq şux, oynaq, həzin və axıcıdır. Məsələn, nakam eşqinə dair yazdığı bir gəraylı nə qədər qəmlidirsə, bir o qədər də lirik və qəlbəyatandır:

“Baharı” qaldı Bahardan,
Ürəyimdə bir sim oldu,
Caduladı dərdim məni,
Bir qırılmaz tilsim oldu.

...Nəsib qaldı yana-yana,
Çıxa bilmədi bir yana,
Saz ilə şenləndi xanam,
Söz könlümə hakim oldu (1, 16).

Eyni səmimiyyət və iztirab onun sufiyanə şeirlərində də müşahidə edilir:

Mən gəzirəm bu yaşında
Bu dünyanın qarasında.
Elə oldu biz rastlaşdıq
Qağızmanın yörəsində.

...Tanrı hər işdən halıdı,
Sözüm ellərin malıdı,
Nəsib qırıqların quludu,
Əhli-hallar arasında (1, 17-18).

Hətta zarafatla qoşduğu yumoristik gəraylı da eyni dərəcədə xoş və axıcıdır, oxucuya və dinləyiciyə dərin bir həzz aşılayır:

Xəbərin yoxdu xəbərdən,
Qayğanaq hazır tavada.
Ları xoruz boğazlanıb,
Daha uçammaz havada.

...Nəsib deyər: ha alış-yan,
Töhmətin altında dayan.
Nə durmusan piyan-piyan,
Su calanmış bu yuvada (1, 150).

Aşıq Nəşibin toplanmış şeirləri arasında cəmi iki müxəmməs vardır. Alimlərin yekdil fikrincə, müxəmməs aşıq yaradıcılığına yazılı ədəbiyyatdan keçmişdir. Prof. M.Həkimovun yazdığına görə, həm klassik, həm də müasir aşıqların ən çox istifadə etdikləri müxəmməs formaları aşağıdakılardır: müxəmməs, orta müxəmməs, qoşayarpaq müxəmməs, müxəmməs-təxmis, cığalı müxəmməs və ya duvaqqapma, müxəmməs-ustadnamə, müxəmməs-tarixi mənzumə və s. (6, 363-365).

Müxəmməsin qafiyə sistemi belədir: birinci bəndin bütün misraları həmqafiyədir. Sonrakı bəndlərdə dörd misra bir-biri ilə, sonuncu misra isə birinci bənddə işlənən baş qafiyə ilə qafiyələnir.

Aşıq Nəşibin müxəmməslərindən biri şeyirdi İskəndər Ağbabalıya, digəri isə erməni aşığı Tacir Söyünə ünvanlanmışdır. Sonuncu müxəmməs bizim üçün xüsusi maraq kəsb edir, çünki bu, aşığın bizə gəlib çatan yeganə cığalı müxəmməsidir. Bu şeir öz mükəmməlliyi, fikir tutumu və ifadə vasitələrinin zənginliyi ilə diqqəti cəlb edir. Üstəlik, müxəmməsdəki cığa həm məzmun, həm də sənətkarlıq baxımından olduqca gözəldir. Nümunəyə baxaq:

Türkə düşməni atan-anan, nə gəzirsən burda sən,
Demirsənmi rast olarsan aslana sən, qurda sən,
Yaxınlaşma, qəlbi xain, saf ürəkli mərdə sən,
Səninki fitnə-fəsaddı, bir havanı iylə sən,
Kökün-soyun, yerin yox,
Təmiz qızın, ərin yox,
Qanadın yox, pərin yox,
Özündən xəbərin yox?!
Pis nəfəsli,
Xıncır əsli,
Bayquş səsli,
Haydı, itil,
Yerini bil,
Ad "qazandın" hər bir yerdə yersiz hayla-küylə sən.

Digər bəndlərdəki cığalara diqqət yetirdikdə, onların da poetik cəhətdən çox bitkin, cilalı olduğu görünür. Məsələn, birinci bənddəki cığa belədir:

Ay başı küllü kafir,
Ay yağdı dilli kafir,

Ay ağzı yelli kafir,
Ay murdar elli kafir,
Tut köçünü,
Çək içini,
Qır qıçını,
Durma, get,

Sorma, get.

Sonuncu bəndin cığası isə bu şəkildədir:

Tülkü-çaqqal balası,
Sarı urus tulası,
Köpəhlərin alası,
Qırx qazana çalası,
Aşix Nəşif
Əhdin kəsif,
Ay binəşif,
Hürü, durma,
Dabanqırma

İt-pişiyin yığ başına, gördüyünü söylə sən (1, 90-92).

Aşıq Nəşibdən bizə yalnız bir təcnis qalmışdır. "Aşıq şərinə təcnis adətən üç bənddən ibarət olur... Təcnislərdə qafiyələr cinas sözlər üzərində qurulur. Təcnisin mənası "cinaslار yaratmaq" deməkdir. Qafiyələrinin düzülüş qaydası: absb; dddb; cccb. Lirik janrın qəzəl və qoşma formaları kimi, təcnislərdə də əsas mövzu məhəbbət və gözəllikdən ibarətdir... Təcnisin dodaqdəyməz təcnis, cığalı təcnis, baş təcnis, gedər-gəlməz təcnis kimi 30-a yaxın növü məlumdur" (10, 209). V.Vəliyev isə təcnisin 29 növünün olduğunu bildirir ki, bunlardan bəzilərinə (nöqtəsiz, kölgəsiz, dilsiz, yazılmaz və s.) dair ümumiyyətlə nümunə yoxdur (13, 116-117).

Akad. F.Qasımzadə təcnisi qoşmanın bir şəkli hesab edir: "Təcnis, ümumiyyətlə, qafiyələri cinaslardan qurulan qoşmadır. Şeyrin qafiyələrində ayrı-ayrı fikri gizlətmək və oxucularını düşündürmək üçün aşıq cinaslardan istifadə edir, eyni kəlməni müxtəlif mənələrdə işlədir. Təcnisdə cinaslار sinonim kəlmələrdən və yaxud onların parçalanıb ayrı bir şəkllə düşməsindən əmələ gəlir" (8, 26). Tanınmış mütəxəssislərdən Ə.Eldarova (3, 53) və E.Məmmədli (9, 33) də təxminən eyni fikirdədirlər. Prof. A.Nəbiyev məsələyə bir qədər fərqli yanaşır: "Təcnis oxşar

səs və söz komplekslərindən qurulan poetik sistemdir. O həm Azərbaycan dilinin zənguləli səs sisteminə əsaslanan böyük poetik imkanlardan, həm də cinas sözlərin zəngin mənə çalarlarından xəbər verir. Təcnisin gözəlliyi təkcə onun cinas qafiyələrində deyil, eyni zamanda misra daxilində uzun və qısa pauzalarında, təkrir və rədiflərində, oxşar səs və söz komplekslərində, həqiqətlərlə ziddiyyətlərin, müəyyənliklə qeyri-müəyyənliklərin qarşılaşdırılmasındadır" (11, 266-267).

Nəsimin "Gözələ" rədifli təcnisi aşığın söz oyunundan, cinaslardan necə ustalıqla istifadə etdiyini göstərir:

Mən yazığı ağlar qoydın beləcə,
Həsrət qaldım sənə kimi gözələ.
Dedim: bulaq, çeşmə elə təbimi,
Demədim ki, gölməçələ, gözələ.

Yanaqda gül, başında da qıdanı,
Fələk vursun şad günümü qıdanı.
Xoş günümü, ruha verən qıdanı,
Qəlbim umur, odur baxır göz ələ.

...Mən Nəsimin sinəm başı yaradı,
Ürəyimdə xoş olubdu yar adı.
Bahar məni bay elədi, yaradı,
Sınan qəlbi barı sözlə gözələ (1, 39).

Şeirdə işlənmiş "gözələ" sözü birinci bəndin ikinci misrasında yönük halda gözəl qızı ifadə edir, dördüncü misrada həmin sözlə bulağın ətrafında sızan sısqa "gözə"yə çevrilmək, ikinci bəndin son misrasında gözün ələ baxması, dördüncü bənddə isə çitəmək, yamamaq, gözəmək nəzərdə tutulur.

İkinci bənddəki ilk misarada "qıdanı" sözü Ağbabada kələğayının bir növünün adıdır, ikinci misrada "qıdmaq", yəni kəsmək felindən yaranan "qıdan", yəni kəsən mənası, üçüncü misrada "qıda" sözünün yerli ləhcədə işlənən "qıda" variantı ifadə edilmişdir.

Üçüncü bəndin ilk iki misrasında cinaslar rahat anlaşılır. Üçüncü misrada işlənmiş "yaradı" sözü yaramaq, yarımaq, xoşbəxt olmaq mənasındadır. Aşıq burada kinayə işlətmişdir, yəni Bahar məni yamanca bay elədi, özü də yamanca yaradı demək istəyir.

Aşıq Nəşib öz şeirlərində bəzən cinas qafiyələrdən də istifadə etmişdir.

Müsəlman olanlar batıbdı yasa,

Dəyişdi, pozuldu əvvəlki yasa (1, 27)

beytinin ilk misarasında yas, matəm, ikinci misrasında isə qayda, qanun, adət və ənənə nəzərdə tutulur. Yaxud aşağıdakı bəndə nəzər yetirək:

Düşsün beləsinin kotan kökünə,

Əsli qıt, zət qıt, itdi, kökü nə?

Adam heç baxmaya arıq-kökünə,

Soxa düz gözünə şişi keşişin (1, 24).

Bu bəndin birinci misrasındakı "kök" sözü dib, kök-köməc mənasında, ikinci misrasındakı "kök" sözü zat, əsil, nəcabət, üçüncü misrasında isə arığın antonimi olan kök, şişman mənasında işlənmişdir. Belə misalların sayını istənilən qədər artırmaq olar.

Divani şeir şəkli klassik Azərbaycan aşıq yaradıcılığında çox geniş yayılmışdır. Ə.Mirəhmədov bu şəkli belə təqdim edir: "Ən çox şifahi xalq yaradıcılığında, bəzən də yazılı ədəbiyyatda işlənən dörd misralıq şeir forması. Musiqinin müşayiəti ilə oxunur. Hər misrasında 15 heca olur. Musiqiyə uyarlıq tələbi ilə bəzən misralar iki yerə bölünür və bu bölünmə şeirin ahəngdarlıq və oynaqlığını artırır. Adətən coşqun, təntənəli və döyüşkən ruhda olur" (4, 53).

Aşıq Nəşibin kitabında "Divanilər" bölməsində beş divani verilmiş, dörd divani isə yanlışlıqla "Müxəmməslər" bölməsinə yerləşdirilmişdir. Aşıq rəvayətləri qismində daha on bir divaniyə rast gəlirik ki, bunlardan dördü xəsislərə, dördü Usta Tatosə, üçü ağbabalı çobana, ikisi erməni aşığı Tacir Söyünə, biri çıldırlı Aşıq Veysiyə, biri dostu Aşıq Sultanəliyə, biri də adı çəkilməyən bir gözələ deyilmişdir. Aşıq bir divanisini sevgilisi Bahara həsr etmiş, "Erməni" rədifli başqa bir divanisində bədnam qonşuların bədii portretini yaratmışdır. "Vətən" rədifli şeir ermənilərə qarşı mübarizədə ağbabalı qəhrəmanların igidliyinə, "Necə" rədifli divani isə "davarişlərin" ifşasına həsr olunmuşdur. Aşıq Sultanəliyə, Bahara və gözəl qıza ünvanlanan divaniləri çıxmaqla, yerdə qalan bütün divanilər çox döyüşkən ruhdadır. Divani nəsihət, həqiqət və ədalət, döyüş, çağırış və mübarizə ifadə edir. Ona görə də Nəşib lovğa və təkəbbürlü erməni aşıqlarına, həddini aşan Aşıq Veysiyə, onu cin atına mindirən çobana, malyeməz xəsislərə qəzəbini divani ilə bildirmiş, sözün əsl mənasında, onlara divan tutmuşdur.

Aşıq Nəşib "Allah", "Gərək", "Olmadı", "Dünya", "Canbaz yaylası" rədifli divanilər də qələmə almışdır. Bu divanilərdə əsasən zəmanə və dövr, dərd və kədər, çətinliklər və sıxıntılar, bəzi ictimai motivlər dilə gətirilir.

QAYNAQLAR

1. Aşıq Nəsimi. Toplayıb tərtib edənlər: H.İsmayilov, T.Səməmi. Bakı: Səda, 2004, 200 s.
2. Babayev İ., Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1970, 268 s.
3. Eldarova Ə. Azərbaycan aşığı sənəti. Bakı: Elm, 1996, 281 s.
4. Ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti. Tərt. ed. Ə.Mirəhmədov. Bakı: Maarif, 1978, 200 s.
5. Əskər R. Qutadğu bilig. Bakı: Elm, 2003, 320 s.
6. Həkimov M. Azərbaycan aşığı şeir şəkilləri və qaynaqları. Bakı: Maarif, 1999, 376 s.
7. Kaşgari M. Divanü lüğət-it-türk. Tərt. ed. və nəşrə hazır. R.Əskər. Bakı: Ozan, 2006, I cild, 512 s.
8. Qasımzadə F. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1956, 487. s.
9. Məmmədli E. Təcnis sənətkarlığı. Bakı, 1998, 161 s.
10. Mirəhmədov Ə. Ədəbiyyatşünaslıq. Ensiklopedik lüğət. Azərbaycan Ensiklopediyası NPM, Bakı: 1998, 240 s.
11. Nəbiyev A. Azərbaycan aşığı məktəbləri. Bakı: Nurlan, 2004, 310 s.
12. Vəliyev V. Azərbaycan folkloru. Bakı: Maarif, 1985, 414s.
13. Vəliyev V. Qaynar söz çeşməsi. Bakı: Yazıçı, 1981, 151 s.